

1. poglavje

Kaj je kapitalizem?

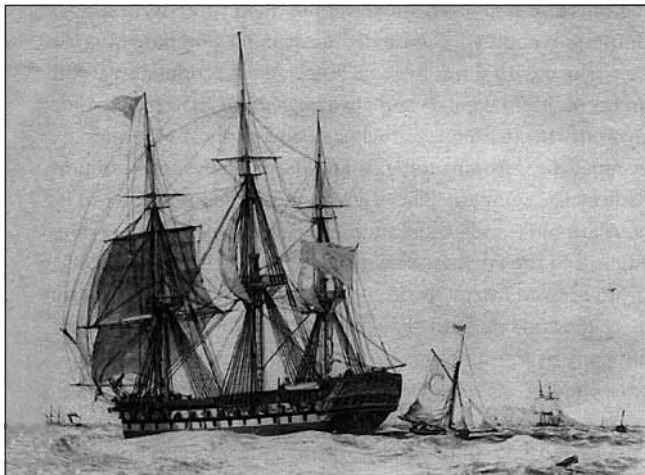
Trgovski kapitalizem

APRILA 1601 je angleška Vzhodnoindijska družba poslala svojo prvo odpravo v jugovzhodno Azijo. Čez približno 18 mesecev so se njene štiri ladje *Ascension*, *Dragon*, *Hector* in *Susan* s Sumatre in Jave vrnile s tovorom, ki ga je večinoma sestavljal poper. Uspeh tega podviga je vodil v drugo odpravo, v okviru katere so iste ladje zapustile London marca 1604. Na povratno potovanje sta prvi odpluli ladji *Hector* in *Susan*, vendar se je *Susan* izgubila na morju, ladjo *Hector* pa sta rešili *Ascension* in *Dragon*, ki sta jo našli, ko so jo tokovi nosili ob obali Južne Afrike, večina posadke na njej pa je bila mrtva. Ladje *Ascension*, *Dragon* in *Hector* so se maja 1606 vrnile v Anglijo s tovorom, ki je vseboval poper, klinčke in muškadni orešček. Delničarji teh dveh odprav so si zagotovili dobiček v višini 95 odstotkov svojih vložkov.

Kljub podobnemu uspehu tretje odprave iz leta 1607 je bila četrta iz leta 1608, ki sta jo sestavljali ladji *Ascension* in *Union*, prava katastrofa. *Ascension* je dosegla zahodno obalo Indije, vendar je tam doživela brodolom zaradi svojega »ponosnega in svojeglavega gospodarja«, ki je z ignoriranjem lokalnih opozoril glede plitvin poskrbel, da je njegova ladja nasedla. Ladja *Union* se je ustavila v pristanišču na Madagaskarju, kjer je posadka padla v zasedo, kapitana so ubili, ladja pa je vseeno prispela na Sumatro in naložila tovor. Na poti nazaj je *Union* doživela brodolom ob obali Bretanje. Vlagatelji v to odpravo so svoj kapital izgubili v celoti.

Kapitalizem v osnovi pomeni vlaganje denarja ob pričakovanju, da bomo imeli dobiček, in pri take vrste trgovskih podvigih na velike razdalje je s precejšnjim tveganjem mogoče ustvariti gromozanske dobičke. Povsem preprosto, dobiček je bil posledica pomanjkanja in razdalje. Nastal je na podlagi ogromne razlike med ceno, ki so jo na primer na Dišavnih otokih plačali za poper, in ceno, ki so jo dosegli v Evropi, to pa je bila razlika, ob kateri so se stroški podviga zdeli smešno majhni. Ob tem je bilo pomembno, da je tovor srečno prispel v Evropo, zelo pomembne pa so bile tudi tržne razmere, saj so zaradi nenadnega prihoda velike flote cene lahko močno padle. Poleg tega so trgi lahko postali zasičeni, če je visoka donosnost trgovanja privabila preveč novih trgovcev. Presežek popra je Vzhodnoindijsko družbo navsezadnje prisilil, da je svoje trgovanje razpršila na druge začimbe in druge proizvode, kot je indigo.

Za takšno trgovanje je potreben precejšen kapital. Treba je bilo zgraditi in opremiti *Vzhodne Indijce (East Indiaman)*, kot so se imenovale ladje, ki so sodelovale v tem poslu, potem je bilo treba ladjo opremiti s topovi za boj proti nizozemskim in portugalskim tekmecem, in jo popraviti, če in ko se je vrnila. Ladjedelnici Družbe v Blackwallu in Deptfordu, ki sta bili vodilna delodajalca za lokalno delovno silo, sta zahtevali finančna sredstva. Poleg tega je bil kapital potreben, da so lahko ladje, ki so odplule, založili s palicami dragocenih kovin in z blagom, s čimer so plačali začimbe, pa tudi z orožjem ter s hrano in pijačo za številčne posadke, ki so plule na ladjah. Na tretji odpravi Družbe je posadka na ladji *Dragon* štela 150 mož, na ladji *Hector* 100 in na ladji *Consent* 30 mož – skupaj, vsaj na začetku, 280 ust, ki jih je bilo treba nahraniti. Posadke so morale biti tako številčne tudi zato, ker je bilo treba zagotoviti dovolj mornarjev, ki so ladje pripeljali nazaj po tem, ko so tveganja odprav pobrala svoj davek.

1. Ladja Vzhodnoindijske družbe, 1829.

Vzhodnoindijska družba je kapital večinoma, ne pa v celoti, pridobivala od bogatih londonskih trgovcev, ki so jo nadzorovali in upravljali. Drug vir so bili aristokrati in njihovi petolizniki, ki jih je Družba tudi z veseljem sprejemala zaradi njihovega vpliva na dvoru. Privilegiji Družbe so bili odvisni od naklonjenosti kraljeve družine. Denar je prihajal tudi iz tujine, večinoma s strani nizozemskih trgovcev, ki so bili izključeni iz konkurenčne nizozemske Vzhodnoindijske družbe. Ti so bili tudi koristen vir zaupnih podatkov o dejavnosti te družbe.

Vsako od prvih 12 potovanj je bilo financirano posebej, pri čemer je bil kapital namenjen izključno enemu potovanju, dobiček določenega potovanja pa je bil v skladu s tradicionalno trgovsko prakso razdeljen med njegove delničarje. Vendar pa je bil to tvegan način za financiranje trgovanja na velike razdalje, saj je bil kapital izpostavljen dolgemu obdobju negotovosti v daljnih in nepoznanih krajih. Tveganje je bilo mogoče razpršiti,

če so v okviru vsake odprave poslali več ladij, tako da niso bila vsa jajca v eni košari, kljub temu pa so bile lahko izgubljene celotne odprave, kot se je zgodilo leta 1608. Družba je prešla na način financiranja, ki je tveganje razporedil na več potovanj, in nato postala popolna delniška družba, ki je po letu 1657 imela neprekinjeno vlaganje, nepovezano s posameznimi potovanji. Leta 1688 so na londonski borzi začeli trgovati z njenimi delnicami.

Tveganja so se zmanjševala tudi z monopolističnimi praksami. Angleška Vzhodnoindijska družba je bila, tako kot sorodne družbe v tujini, tesno povezana z državo, ki ji je odobrila monopol za uvoz orientalskega blaga in ji podelila pravico za izvoz palic dragocenih kovin, s katerimi ga je plačevala. V zameno je država, ki ji je vedno primanjkovalo denarja, dobila prihodke od carin za velike količine dragocenega blaga, ki ga je Družba uvozila. Seveda je obstajala konkurenca, vendar je bila mednarodna – za Jugovzhodno Azijo med Angleži, Nizozemci in Portugalci, znotraj vsake države pa je bila kolikor mogoče odpravljena. Ker se je vedno kdo poskušal prebiti v trgovino od zunaj, je bil eden ključnih privilegijev, ki jih je država podelila Vzhodnoindijski družbi, pravica do ukrepanja proti »vsiljivcem«.

Vpliv na trge so izvajali s kupovanjem delnic in zadrževanjem prodaje. V 17. stoletju so bili v tem posebej spretni amsterdamski trgovci, ki so prizadevno vzpostavljali monopol, ne samo na področju začimb, ampak tudi švedskega bakra, kitovih proizvodov, italijanske svile, sladkorja, sestavin za parfume in solitra (sestavine za smodnik). Pri tem so bila ključnega pomena velika skladišča in v povezavi s tem Fernand Braudel pripomni, da so bila skladišča nizozemskih trgovcev večja in dražja od velikih ladij. V njih je bilo mogoče hraniti dovolj žita, da bi celotno državo hranili 10 do 12 let. Pri tem ni šlo samo za zadrževanje blaga, da bi na silo dvignili cene, saj so velike zaloge Nizozemcem tudi omogočile, da so evropski

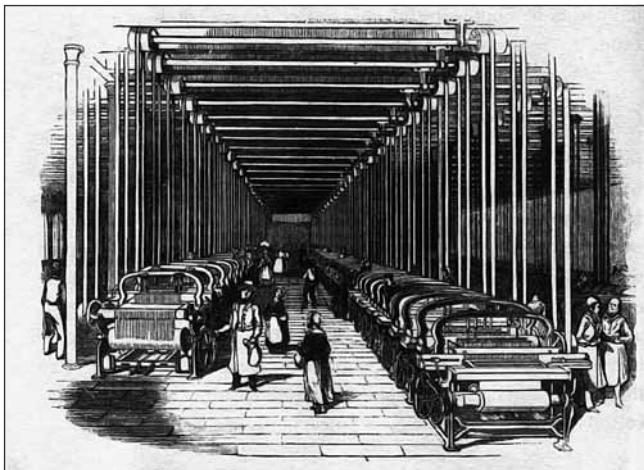
trg nenadoma preplavili z določenim blagom in tako uničili konkurenco.

Brez dvoma je bil to kapitalizem, saj je trgovanje na velike razdalje zahtevalo velike vložke kapitala ob pričakovanju velikih dobičkov, nikakor pa ne moremo govoriti o prostem tržnem kapitalizmu. Skrivnost ustvarjanja velikih dobičkov je bila namreč v zagotavljanju monopola na tak ali drugačen način, v izključevanju konkurence in nadzorovanju trga na vse možne načine. Ker je dobiček nastajal iz trgovanja z redkimi proizvodi in ne z racionalizacijo proizvodnje, je bil vpliv trgovskega kapitalizma na družbo omejen. Večina evropskega prebivalstva je lahko nadaljevala s svojimi vsakodnevnimi opravili, ne da bi dejavnosti teh lastnikov kapitala vplivale nanjo.

Kapitalistična proizvodnja

V 80. letih 18. stoletja sta dva Škota – James M'Connel in John Kennedy – odpotovala na jug, da bi postala vajenca v lancashirski bombažni industriji. Ko sta si v proizvodnji strojev za obdelavo bombaža pridobila nekaj izkušenj in prislužila nekaj denarja, sta leta 1775 ustanovila svoje podjetje z začetnim kapitalom v višini 1.770 funtov. Kmalu sta si s predenjem bombaža ustvarila lep dobiček, saj sta v letih 1799 in 1800 dosegla več kot 30-odstotni donos na kapital. Kapital sta bliskovito kopičila in do leta 1800 je narasel na 22.000 funtov, do leta 1810 pa na 88.000 funtov. Leta 1820 je družba imela v lasti tri obrate in postala vodilna predilnica finega bombaža v Manchestru, ki je bil globalna prestolnica predenja bombaža.

Kmalu pa se je v panogi vzpostavila močna konkurenca, zato dobičkov ni bilo mogoče ohranjati na visokem nivoju z začetka 19. stoletja. Do tega je večinoma prišlo zato, ker so visoki dobički povzročili širjenje in privabili nove akterje. Do leta 1819 je obstajalo že 344 bombažnih predilnic, do leta 1839 pa jih je bilo

2. Mehanične statve v bombažnem obratu iz 19. stoletja.

že 1815. Tehnološki napredek je v 30. letih 19. stoletja omogočal izjemno povečevanje proizvodnje, konkurenca pa je družbe silila k obsežnim vlaganjem v nove stroje. Večje predilnice, zgrajene v tem času, so za razliko od svojih predhodnic s po 4.500 vreteni imele po 40.000 vreten. V 30. letih 19. stoletja so stroški teh velikih vložkov v zgradbe in stroje, skupaj s povečano proizvodno kapaciteto, ki je cene preje potiskala navzdol, zmanjšali donosnost panoge na zelo nizek nivo.

V zadnji instanci je bil dobiček odvisen od delavcev, ki so iz surovega bombaža proizvajali prejo. Delovna sila M'Connella in Kennedyja je iz 312 mož leta 1802 narasla na približno 1.500 v 30. letih 19. stoletja. Velik del je predstavljala poceni otroška delovna sila; občasno je bila skoraj polovica zaposlenih mlajših od 16 let. Leta 1819 je bilo med njimi 100 otrok, mlajših od 10 let, nekateri so imeli celo samo 7 let, vsi pa so delali od 6. ure zjutraj do 19.30. ure.

Razen občasnih velikih stroškov za nove tovarne in nove stroje so bile mezde glavni strošek družbe. Leta 1811 je njen letni mezdni fond presegel 35.000 funtov, do sredine 30. let 19. stoletja pa je presegel 48.000 funtov. Mezdnih stroškov pa niso ohranjali na nizkem nivoju samo s tem, da so mezde zadrževali na najnižjih vrednostih, poleg tega so izučene delavce nadomeščali z manj usposobljeno in cenejšo delovno silo, kar je omogočala iznajdba avtomatskih strojev. Ciklična nestabilnost panoge je pripeljala do periodičnih upadov povpraševanja, kar je delodajalce prisililo, da so zniževali mezde in omejevali delovni čas, saj so le tako lahko preživeli.

Ko se je industrijski kapitalizem razvijal, je postajal konflikt glede mezd vse bolj organiziran. Predilci so se proti zniževanju mezd borili v okviru svojih sindikatov, sprva na lokalni ravni, kasneje pa tudi na regionalni in nacionalni. V letih 1810, 1818 in 1830 je prišlo do vse bolj organiziranih stavk, vendar so jih delodajalci zadušili s pomočjo države, ki je stavkajoče aretirala, vodje sindikatov pa zaprla. Tudi delodajalci so ustvarili svoje zveze, s pomočjo katerih so lahko sestavljali »črne« sezname militantnih sindikalistov, odgovarjali na stavke z izprtji in si vzajemno zagotavljali finančno podporo. Vseeno se zdi, da je bilo zagrizeno delovanje sindikatov predilcev precej uspešno, saj so mezde ostale stabilne kljub upadajočemu dobičku in prizadevanjem delodajalcev, da bi jih znižali.

Izkoriščanje delovne sile pa ni bilo le stvar ohranjanja nizkega meznega fonda, vključevalo je tudi discipliniranje delavca. Industrijski kapitalizem je zahteval redno in kontinuirano delo, saj so stroške le tako lahko obdržali na najnižji vrednosti. Dragi stroji so morali biti nenehno v uporabi. Lenobnost in popivanje, celo postopanje naokrog in pogovor niso mogli biti dovoljeni. Bombažne predilnice so dejansko imele težave z rekrutiranjem delavcev, ker ljudje preprosto niso marali dolgih, neprekinjenih izmen in strogega nadzora. Delodajalci